

Webrecensie BMGN 125:1 (2010)

Heynickx, Rajesh, *Meetzucht en mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum* (Nijmegen: Vantilt, 2008, 479 blz., €29,95, ISBN 978 90 77 503 90 4).

De Leuvense historicus en architectuurwetenschapper Heynickx heeft een fascinerende studie geschreven over de relatie tussen kunst, religie en identiteit in Vlaanderen gedurende het interbellum. Via microgeschiedenissen van zes gezaghebbende intellectuelen en kunstenaars analyseert hij een 'weefsel' van theoretische discussies en ideologische posities binnen met elkaar verbonden netwerken. Hij onderscheidt 'apostels' (Léonce Reypens S.J. en Huib Hoste), 'grensgangers' (Gerard Walschap en Michel Seuphor) en 'beheerders' (Edgar De Bruyne en Jozef Muls). De analyse van hun werk, zelfbeschouwingen en zelfpresentatie laat zien dat het zoeken naar artistieke vernieuwing enerzijds werd bepaald door het mateloze, zoals dat besloten lag in een hang naar mystiek en romantiek die vanaf eind jaren 1920 ook tendeerde in de richting van een geradicaliseerd Vlaams nationalisme, anderzijds begrensd werd door de zucht om iedere vernieuwing langs de beproefde wijsgerige meetlat van het neothomisme te leggen.

Die meetlat werd door de katholieke clerus doorgaans wat krampachtig gehanteerd om moderniseringsprocessen naar kerkelijke hand te zetten. Voor de onderzochte cultuurdragers vormde hun katholiciteit een voornaam anker- en afzetpunt voor artistieke vernieuwing. Heynickx maakt geen onderscheid tussen katholicisme en katholiciteit; dit onderscheid is ontleend aan *Catholicism in the Jazz Age* van de Amerikaanse historicus Stephen Schloesser S.J. (2005), dat in zijn literatuuropgave ontbreekt. Katholicisme verwijst naar gesocialiseerde en geïnstitutionaliseerde religie, terwijl het begrip katholiciteit juist draait om de wijze waarop die al dan niet wordt beaamd, toegeëigend en voor persoonlijke identiteitsvorming ingezet. De gelijkenis in de biografische opzet van beide boeken is treffend, maar door katholicisme van katholiciteit te onderscheiden heeft Schloesser de onvaste en veelal ambigue betekenis van religie in het zoeken naar artistieke vernieuwing analytisch scherper op punt kunnen stellen. Hij laat dit zien aan de hand van het gedachtegoed van de Franse bekeerling Jacques Maritain, die ook in Heynickx' studie figureert als evenwichtkunstenaar tussen mateloosheid en meetzucht, op wie de 'pionierende modernisten uit het Vlaamse interbellum'

zich oriënteerden. Maritain fungeerde als toetssteen die onweerlegbaar neothomistisch was, maar geen kerkelijk keurslijf onder klerikale curatele hoefde te betekenen.

Voor de ‘apostels’ stond de verankering van de vernieuwing in de traditie op de voorgrond. De biografie van Reypens, grondlegger van het Ruusbroec-onderzoek in Vlaanderen en stichter van het nog altijd vermaarde Ruusbroecgenootschap, belicht de verbinding van traditie, religie en identiteit in diens Vlaamse cultuurdroom. Interessanter is misschien nog hoe dit visioen gepaard ging met een profilering van moderne kunstenaars als ‘priesters der schoonheid’. Die typering verheldert tevens een kwestie die in Heynickx’ studie eigenlijk alleen zijdelings aan de orde komt: met uitzondering wellicht van Reypens mogen de hoofdpersonen van zijn onderzoek gelden als nieuwkomers in een katholieke culturele elite, want leken, relatief jong (de meesten waren twintigers) en deels gemankeerde priesters. Zij moesten positie kiezen en gezag verwerven in een domein dat veelal direct of indirect door clerici werd gehoed. Hun biografieën laten zien dat deze leken hun eigen katholieke vorming en opvoeding niet konden verloochenen, maar de taal en tekens ervan wel naar hun hand konden zetten. Met een direct op de middeleeuwen georiënteerde stichting van een heuse kunstenaarsbroederschap, De Pelgrim, en Ruusbroec als oriëntatiepunt, schiep Reypens bijvoorbeeld een kader voor jonge kunstenaars, waarin geloof en kunst samensmolten en niet de afstand maar juist toenadering tot God via de kunst mogelijk geacht werd. Een kader bovendien, waarin Vlaanderen via Ruusbroec ook als artistieke heilsplek kon worden onderstreept.

Walschap belicht in contrast met de criticus Seuphor de positie van de grensganger, cultureel en kerkelijk. Hij brak zijn priesteropleiding voortijdig af en daagde met zijn roman *Adelâide* het geïstitutionaliseerde katholicisme annex klerikale culturele bevoogding uit, zonder zijn geloof prijs te geven. De kwestie van vrijheid of gebondenheid aan de eigen geloofstraditie speelde voor zowel Walschap als Seuphor een rol in hun identiteits- en artistieke positiebepaling. Walschap hield vast aan een neothomistische denkkader, waarin hij in zijn seminariejaren getraind was – een kader dat ironisch genoeg de breuk met zijn kerk in 1939 vergemakkelijkte zonder daarna aan betekenis in te boeten als ijkpunt voor de verbeelding en garantie op ordelijk en zuiver denken. Hier wordt duidelijk dat de clerus sinds de jaren 1930 het alleenrecht op de neothomistische meetlat begon te verliezen, niet alleen in Vlaanderen, en dat dit verlies gepaard ging met concurrentie en competentiestrijd.

Heynickx werkt dit verder uit in de biografie van de bekeerling en sterk

door Maritain beïnvloede Seuphor aan de hand van de begrippen ‘amnesie’ en ‘anamnese’. ‘Amnesie’ verwijst naar het besef van auteurs en kunstenaars zich niet van de oudste groeven van hun religieus-culturele ontwikkeling te kunnen bevrijden. Deze amnesie leidt vervolgens tot anamnese: het actief terugroepen van die groeven. Deze vorm gedachtenis maakt toeëigening, selectie en reconfiguratie mogelijk, waarin tevens duidelijk wordt dat het begrip grensganger door Heynickx ook wordt ingezet om het pendelen tussen verleden en heden, tussen oud en nieuw, te verhelderen. Bij Seuphor licht bovendien het verlangen op naar onschuld en orde verbonden aan gemeenschap. Dit vormt de rode draad in het deel over de ‘beheerders’, de filosoof Edgar de Bruyne en de essayist, kunsthistoricus en museumconservator Jozef Muls, waarin duidelijk wordt hoe culturele vernieuwing op Vlaamse wortels in religieus opzicht in een integralistisch katholicisme en in politiek opzicht in een nationalistisch cultuurflamigantisme kon uitmonden.

Heynickx beoogt vooral een patroon bloot te leggen in het weefsel van kunst, religie en identiteit, een logische samenhang veronderstellend tussen de polen van deze driehoek. Zijn boek laat echter zien dat logica soms ver te zoeken was en zeker niet los gedacht moet worden van de specifieke sociale posities van de beschreven protagonisten. Bovendien maakt het nieuwsgierig naar de dynamiek buiten de directe en soms wel erg kleine kring van deze onbetwiste helden van het Vlaamse cultuurleven. Wie zijn buiten beeld gebleven en hangt dat samen met een wat ongecompliceerd gehanteerd cultuurbegrip? Voor onderzoek naar intellectuele netwerken en de relatie tussen confessionalisering en culturele modernisering in de twintigste eeuw biedt dit strak gecomponeerde boek niettemin veel stof tot nadenken.

Marit Monteiro, Radboud Universiteit Nijmegen

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Kirkels, C., *Architect van onderwijsvernieuwing. Denken en daden van Gerrit Bolkestein 1871-1956* (Amsterdam: Boom, 2008, 296 blz., ISBN 978 90 8506 631 6).

Op 12 januari 2009 presenteerde de jonge Nijmeegse historicus Casper Kirkels (1984) zijn studie over Gerrit Bolkestein (1871-1956), oud-minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1939-1945) en grondlegger van tal van naoorlogse onderwijsvernieuwingen die de karaktervorming en individuele ontwikkeling van het kind centraal zouden stellen. In de Haagse sociëteit De Witte werd het eerste exemplaar aangeboden aan diens kleinzoon, oud-politicus Frits Bolkestein, erfgenaam van het persoonlijk archief van zijn grootvader en initiatiefnemer tot het boek. Kirkels wil voornamelijk de onderwijsdenkbeelden van Gerrit Bolkestein verduidelijken, maar beoogt tegelijkertijd een 'biografische schets' te geven van het leven van de zoon van een gereformeerde melkboer aan het Amsterdamse Frederiksplein, die het schopte tot minister van Onderwijs. In die opzet is de auteur zeker geslaagd, al heeft het boek door deze dubbele benadering een wat hybride karakter gekregen en komt Bolkesteins persoonlijke leven er misschien wat bekaaid van af. Dat zijn niet eerder gepubliceerde Jeugdherinneringen als bijlage in het boek zijn opgenomen, maakt echter veel goed.

Historici schrijven niet vaak over onderwijs. Het is daarom zonder meer te prijzen dat Kirkels het leven van Gerrit Bolkestein heeft aangegrepen om de debatten over onderwijsvernieuwing in – ruwweg – de eerste helft van de twintigste eeuw systematisch te behandelen. Hij doet dat met enthousiasme en overtuiging. De hoofdpersoon van zijn boek leent zich daar ook voor. Het moet Kirkels als overtuigd 'Montessoriaan' uit het hart gegrepen zijn dat Bolkestein zijn onderwijsvisie in 1939, kort na zijn aantreden als minister, heeft samengevat met vier kernbegrippen: individualisering, zelfstandigheid, inzicht en karaktervorming. Deze begrippen zijn opmerkelijk actueel, al is het accent in het huidige debat over onderwijsvernieuwing sinds de déconfiture van het 'Nieuwe Leren' inmiddels voorzichtig verschoven naar het begrip 'kennis' – iets dat met Bolkesteins kernbegrippen overigens niet in tegenspraak is. Dat de oude Bolkestein in 1950 samen met Maria Montessori van de Amsterdamse Gemeente Universiteit een eredoctoraat ontving, zal